

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2011

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 25 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya swiletelo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C hi ndlela leyi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIKAMBELANTWISISO. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa xikambelantwisiso byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swiletelo leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40

XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55

XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:			
Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. Mi rhukane swikwembu – JM Magaisa	Xitsalwana	10	6
2. U yimele yini? – TA Ngope	Xikambelantwisiso	10	7
3. Ndzi wisise – RK Gum'sani	Xikambelantwisiso	10	8
4. Nandzu i wa mani? – M Malungana	Xikambelantwisiso	10	9
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO:			
Hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE			
5. Eka nkatanga – PQB Rikhotso	Xitsalwana	10	11
6. Eka nkatanga – PQB Rikhotso	Xikambelantwisiso	10	12
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xitsalwana	25	13
8. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xikambelantwisiso	25	13
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xitsalwana	25	15
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xikambelantwisiso	25	16
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xitsalwana	25	18
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xikambelantwisiso	25	18
13. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xitsalwana	25	20
14. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xikambelantwisiso	25	21
15. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xitsalwana	25	22
16. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xikambelantwisiso	25	23

*Tsundzuka leswi: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa xikambelantwisiso. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa xikambelantwisiso eka C. Loko u hlamula xa xikambelantwisiso eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Swithokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
(b) Swithokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5–6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	7–10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	11–16	1	
Tsundzuka: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana **SWIMBIRHI** exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Mi rhukane swikwembu – JM Magaisa

- 1 Mi na nandzu n'wina Mafrika ya ntima,
- 2 Mi rhukane swikwembu swa Afrika,
- 3 Mi sandza mitirho ya tihosi,
- 4 Vutlhari byenu byi hundzuke lunya.
- 5 Mi tikiwa hi tshwinga ra vurhoteri byenu.

- 6 Swikwembu swa Afrika swi mi fularhele,
- 7 Mi hundzukile mahlonga etikweni renu,
- 8 Ma vokotsa kambe a mi twiwi.
- 9 Swikwembu swi lemile tindleve hi swipapa,
- 10 Mi ta kolola marito ya ko ya bodhlolela.

- 11 Mi te mi lava vutivi bya Herodotus,
- 12 **I ncini lexi endlaka leswaku mi nyenya buku na peni?**
- 13 Orhelani ndzilo wa tihunyi tenu,
- 14 Shaka, Nghunghunyani, Kenyata – tihosi, va lo mi nhwii,
- 15 Loko mi pavalala mi vumbuluka.

- 16 I mani a nga mi dyondzisa ntlangu?
- 17 'Dyananani kambe mi nga hetani,'
- 18 A mi si vokotsa ka ha ri mpundzu,
- 19 Va khomise xisweswo whe vutivi,
- 20 **Kumbe a va ta ya teka swikwembu emarhumbini.**

- 21 Ma ha rindze yini?
- 22 Vutomi lebyi taka bya mundzuku?
- 23 I mani a nga mi tshembisa byona?
- 24 Swithodo leswi, vusiwana a hi nyangwa wa byona,
- 25 Byi lo swi yini vumba lebyi nga vumba n'wina?

- 26 **Ixi, a mo rila ngati?**
- 27 Rilani hi vona, ko huma mihloti ya ntima,
- 28 Mi ka mi ya tisunga swi sukela kwihi?
- 29 Nandzu wa n'wina ma wu tiva,
- 30 Mi rhukane swikwembu swa vatata wa n'wina.

- 31 **Va khomise sweswo whe wa mbilu ya jenje,**
 32 Swi khome hi micila u swi himanisa hi tinhloko,
 33 **Swi tshivelele mbholovisa swi ta khawula,**
 34 Luma u pfurheta bya kondlo,
 35 A swi na vuyo u nga chavi.
- 36 Mhamba yi phahleriwa emarhumbini,
 37 Tshamani ehansi mi nava milenge mi ba gugu,
 38 Chelani fole mi n'watseka ntsuvi egandzelweni,
 39 Swikwembu swa Afrika swi ta hlakahla swi hundzuluka,
 40 Mi vita Shaka, Nghunghunyani, Kenyata – tihosi.

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mitila ya 12, 20, 26, 31 na 33.

[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

U yimele yini? – TA Ngope

- 1 U yimele yini we' muntshwa:
 2 Ku pfuka ka vafi xana?
 3 Kumbe ku vuya ka Kriste?
 4 Nkarhi wa ku siya.
- 5 Nkarhi wu koka tin'hweti,
 6 Ti pandza mananga ya sala ya hlanganile,
 7 Malembe ya dyiwa bi!
 8 Hi manana ntumbuluko.
- 9 Wona ya furhekiwile edulwini ra nyangwa wa nsimbi,
 10 Rero i khele ro pfumala vuhumo,
 11 Ri rindziwile hi tintsumi ta yena Lonkulu,
 12 Ndzi vula yena Mumbi.
- 13 Ndzi pfumelele ndzi ku luma ndleve:
 14 Wanuna u ta dya swa nyuku wa yena.
 15 Xiya vutomi bya vusokoti,
 16 Yi hume u ya juluka.
- 17 U nga tikhomi rihlaya; swa yila.
 18 U nga songi mandla; ya tirhise.
 19 Tsevukela; u nga lolohi.
 20 Yalawo i mahungu ya nampundzu.

- 2.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xithhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Tshaha ntila lowu hlamuselaka leswaku munhu un'wana na un'wana u fanele a titirhela. (2)
- 2.3 Xana riencisi '**bi!**', ri vula yini eka ntila wa 7. (2)
- 2.4 Xana mutlhokovetseri u hlamusela yini hi ntila wa 16, lowu nge:
'Yi hume u ya juluka'? (2)
- 2.5 Loko a wu ri muntshwa loyi ku vulavuriwaka hi yena eka xithhokovetselo lexi a wu ta endla yini? (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Ndzi wisise – RK Gum'sani

- 1 Loko dyambu ri ku n'wee!
 2 Un'wana na un'wana u ya ensin'wini yakwe,
 3 Lomu a pfukelaka kona hi masiku,
 4 Wena u teka tindhulwana ta wena hahlu!
 5 U ndzi swondzolota hi tihlo ra xikunguva.
- 6 Wena ntirho wa wena i ku vona ye' mina,
 7 U ndzi himetela hi tihlo ra rivengo,
 8 U ndzi ndzondzometela endzhopeni,
 9 U luma na majejeku onge wo dlaya nyoka,
 10 U ndzi seletela ndza ha hanya leswaku ndzi nga hefemuli.
- 11 Wena loko u ku bulumuku, u ehlekete ye' mina,
 12 Kasi mina ndzi dlele mani?
 13 Loko ndzi tilola milenge u ndzhuti wanga,
 14 U ndzi landzelela na le swihundleni swanga,
 15 U phebelana na nyuku u nga tlheli.
- 16 Hinkwako laha u nga kona u tshama hi mina,
 17 U ndzi funya ndzi kala ndzi ku bi!
 18 Ku nga sali na nsisi wa mhamba lowu,
 19 U kutsa na rhambu u nga siyeli Bobi ya wena,
 20 U khula murhu u tsona ticece,
 21 U lakatsela xinkambana xi ku caca!

22	Xana u ta languta rini tshanga raku?
23	Xana u ta hlakula rini yaku nsimu?
24	Loko wa ha heta nkarhi waku hi mina,
25	Hi ku lava ku ndzi vona eswirhendzeni swaku,
26	Leswo mbyana yo dya yin'wana a yi noni wa swi tiva wena?
27	Tiva leswi wena macingelani,
28	Laha hansi ka tilo na sava ra nambu,
29	Leswi u swi endlaka eka mina hi manyanga,
30	Xana u cingerile exikosini xa wena ke?
31	... un'wana munhu u langute wena.

- 3.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 3.2 Xana ku va mutlhokovetseri a tirhisa rito '**funya**' eka ntila wa 17 lowu nga laha hansi, swi kombisa yini hi matitwelo ya yena?
U ndzi funya ndzi kala ndzi ku bi! (2)
- 3.3 Xana ku tirhisiwa ka marito '**kutsa**', '**khula**' na '**lakatsela**' eka mitila ya 19, 20 na 21 swi kombisa yini eka xitlhokovetselo? (2)
- 3.4 Xiya rito '**himetela**' eka ntila lowu landzelaka wa 7 kutani u nyika nhlamuselo ya rona ya masiku hinkwawo, na leswi ri vulaka swona eka xitlhokovetselo.
U ndzi **himetela** hi tihlo ra rivengo. (2)
- 3.5 Xana leswi endliwaka hi munhu loyi ku vileriwaka hi yena swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Nandzu i wa mani? – M Malungana

1	Siku ndzi nga kokiwa rinoko hi xiluva lexi,
2	A ndzi yiveke dzano,
3	Ndzi boxe ta le xifuveni,
4	Nhwana a amukela xikombelo xanga.
5	Vakhale a va vurisile,
6	Loko va ku: Hambu wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka,
7	Ndzi te ndzi nga ehleketangi.
8	A ndzi byela leswaku u bihile emirini,
9	Ndzi tinwaya nhloko,
10	Nhloko yi tika onge ndzi lo rhwala dyiribye.

11 A ndzi tshama ndzi dya marhambu ya nhloko.
 12 Siku rin'wana nampundzu,
 13 Dyambu a ri sungula ku humesa nhompfu,
 14 Manana a gongondza elawini ranga,
 15 Loko ndzi huma,
 16 Ndzi kume vavasati vambirhi,
 17 Ku kandzela hi xiluva xanga,
 18 Mbilu yanga yi tlurile yi ta tshama enkolweni.
 19 Ndzi tlimbeka moya,
 20 Ndzi twa onge misava yi ngo pfuleka yi ndzi mita.
 21 A ri ndzi xele kambirhi,
 22 Loko ndzi tshamile ehansi,
 23 Ndzi vonile tatana a fika,
 24 Hiloko vavasati va boxa tshumba,
 25 Ndzi vone tatana a wa na xitulu,
 26 A sungula ku khavaxela mihloti bya xihlangi,
 27 A nela hi mpfula ku ri hava mapapa,
 28 A hetelela a ahlamisa nomo.
 29 'I vana va mina havambirhi,
 30 I va ngati ya mina,'
 31 Mati ya halakile,
 32 Nandzu i wa mani?

- 4.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Nyika dyondzo leyi u yi kumaka eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.3 Tsavula ntila lowu hlamuselaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a tshama a ri eku ehleketeni. (2)
- 4.4 Hlamusela leswi ntila wa 21, lowu nge: 'A ri ndzi xele kambirhi' wu vulaka swona. (2)
- 4.5 Loko leswi humeleleke jaha leri a swi lo humelela wena a wu ta endla yini? (2)

[10]**NA**

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE)

- Hlamula XIVUTISO XA 5 KUMBE XA 6.
- Nhlamulo ya xivutiso xa 5 a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 5: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Eka nkatanga – PQB Rikhotso

- 1 Vutomi bya ndzi tikela,
- 2 Ndzi ta ngunga na mani?
- 3 Ndzi ta tiyisa hi mani?
- 4 **Hi ri ndza nwela ndzi tsavuleni,**
- 5 Kasi byo tikela mina ntsena xana?
- 6 Kasi mina ndzi lo yini xana?

- 7 Murhandziwana u ta vuya rini?
- 8 Vuya u ta ndzi tiyisa nkatanga,
- 9 Mbilu ya mina ya vava.
- 10 Loko ri pela tihuku ta khandziya,
- 11 Mitini yin'wana i vuhihihhi,
- 12 **Swikhiyana i swikhiyana.**

- 13 Kambe mutini wa wena whiiii!
- 14 **U nga ku hi le masirheni.**
- 15 Mitini yin'wana vana i vucwicwicwi!
- 16 Ku nga xikombiso xa ntsako,
- 17 Kambe haleno ka hina,
- 18 Swi khomisa na tingana.

- 19 Kasi u ta vuya rini dali wanga?
- 20 Ku yimbelela ka swinyanyana,
- 21 Ku baleka ka swiluva,
- 22 Ku saseka ka ntumbuluko,
- 23 A swi vuli nchumu ka mina,
- 24 Mbilu ya mina yi rilela wena.

- 25 Leswi u nga vuyiki u lo kuma
- 26 Un'wana wo antswa xana?
- 27 U nga ndzi civeri ndzi byele.
- 28 U ndzi rivalela wa yini xana?
- 29 Loko u ri na mhaka ndzi byele,
- 30 Ndzi ta tiva swidyoho swa mina.

31 Ku xurha ndza xurha,
 32 Enyameni ndzi tsakile,
 33 Kambe moya wu tsanile.
 34 Vanhu: 'Khazamula wa tsala xana?'
 35 **Mi ndzi tlhavela wa yini mbilu xana?**
 36 Mihloti khasakhasa! A hi swi rivaleni.

37 Mbilu i xihlangi;
 38 Vukona bya wena byi fana
 39 **Na mati lawa ya cheletaka ximila,**
 40 Kutani xi kula xi tsakile.
 41 Sala kahle nkatanga,
 42 Hi mina la ku rhandzaka, Masaswivona.

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mitila ya 4, 12, 14, 35 na 39.

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO**

Tlhela u hlaya xitlhokovetselo lexi nga eka XIVUTISO XA 5 (Eka Nkatanga), kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

- 6.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 6.2 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku munhu hambu a ri nkulu, loko xiyimo xi tikile u twa ku vava. (2)
- 6.3 Xana mfananiso lowu nga eka mitila ya 20, 21 na 22 wu na nkoka muni eka xitlhokovetselo? (2)
- 6.4 Xana ntila wa 6 lowu nge: 'Kasi mina ndzi lo yini xana?', wu ku tisela miehleketo muni? (2)
- 6.5 Hi ku vona ka wena, ku nga va ku ri mhaka yihi leyi Masaswivona a a lava leswaku Khazamula a n'wi byela yona eka ntila wa 29? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'He wena Nsatimuni,' a kariha. 'U vula mina sweswo, wa swi tiva leswaku ndzi Mulungu wa wena? Wa swi tiva leswaku ndzi 'Vasi' wa wena la? Ndzi ta ku hlongola loko u ri na nomo.'

'Ndzi hlongole! Ndzi hlongole! U Mulungu wena? U Mulungu kusukela rini? Hina Valungu hi tiva vaBrooks. Wena! Ndza ku byela u nge ndzi hlongoli kahle. U toloverile. A hi mina un'wana wa lava u tshamelaka ku va chavisa. Mina ndzi Nsatimuni mina.'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha swiendlo swa Hlongwane eka tsalwa leri swi nga xikombiso xa mafambiselo yo biha hakona.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'... Ndzi huma eswitandini le ka Homu,' a vula hi ku kombetela hi ritiho. 'Ndzi hanya hi guxe mina. A ndzi hanyi hi xinkwa na sopo. U ndzi languta kahle. U nga ndzi endli ku fana na xigangu xa wena. Hi nga rhangisana hi ya eka mininjhere sweswi, u ya ndzi hlongola emahlweni ka yena. Mina! A dzungundza nhloko emahlweni ka yena ...'

'A mi ti kunene hi huma laha hofisi hi ka sesi Nsatimuni?' ku vula Nyeleti hi ku n'wi khoma hi voko. 'Huma na xona ndzi nga ta sala ndzi xi dlaya,' ku vula Hlongwane.

'Ndzi nga dlaya hi byalwa mina?'... 'A ndzi ri na wena loko u nwa byalwa bya kona u nga ta ta byi hlantela eka mina? I hofisi muni yo loko munhu a nghena yo nkhole, hi vuputsu onge hi le bareni? Hala tlhelo ku loya be!'

'Ndzi ta ku khomisa he wena. U rhukana mina hindlela yoleyo? Ndzi ta ku khomisa hi *defamation of character*. Wa ndzi twa? U nge ndzi rihi mina ndza durha.'

'Swidifemaxini swa wena swi nge ndzi khomi. Ku antswa loko u ndzi byela hi ku ndzi khomisa hi maphorisa. Difemaxini swa kona i ntswini? I mbyana kumbe i munhu?'

- 8.1 Hi xihhi xivangelo xa ku holova ka Nsatimuni na Hlongwane? (2)
- 8.2 Swimunhuhatwa leswi swi vulavula swi ri efemeni yo karhi. Boxa vito ra feme leyi na vito ra murhangeri wa yona. (2)
- 8.3 Nyika vito ra munhu loyi a a tirha hi ticheke eka feme leyi, u tlhela u nyika na vito ra munghana wa yena wa xinuna. (2)
- 8.4 Xana nkongomelo wa tsalwa ra Mulunguntima hi wihi? (2)
- 8.5 Xana vutomi bya Hlongwane byi hambana njhani na bya Chavalala? (2)
- 8.6 Ku va Brooks a twanane na Hlongwane leswaku va ta thola Mathebula, endzhaku a n'wi jikela, u vona swi ri kahle xana? (2)
- 8.7 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka hi vumunhu bya Hlongwane? (2)
- 8.8 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- Nsatimuni u na byona vumbhoni bya leswaku Hlongwane u tirhisa mirhi. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Ha faya rivanti leri,' ku vula Mlambo. *'Right, break it!'* A huwelela. U lo raha kan'we ntsena hi butsu rivanti ri va ri tshovekile. Maphorisa ya va ya ngenile. Ya vutlavutlana hi yena ku n'wi ambarisa. A ku hi yena ku chukachuka va n'wi tlimba xiphorisa va ri karhi va n'wi ambexa. Va heta hi ku n'wi boha mavoko hi mazankosi, va ma bohela endzhaku. Va n'wi susumetela ehandle. Tintangu, masokisi na baji a swi pfuni nchumu. Thai yona na ku laveka a yi laveki. Mhaka yikulu a ko va buruku na hembhe ntsena.

Loko a huma a ku khigi, hi Chavalala! A n'wi hoxa hi dyitihlo. A languta Brooks na Valungu van'wana. A languta Mlambo. A tlherisela mahlo eka Chavalala. A hundzuluka a languta hofisi ya yena. A tshwutela marha lamo tlurhuka. A languta Chavalala. A n'wi tsetela marha na yena. A n'wi tshwutela xikandza. Chavalala a tisula hi xidukwana a nga vuli nchumu ... *'Look after Ephraim, Brooks,'* ku vula Trimms. *'He is an upcoming young man, right?'*

Kasi hala tlhelo Mukhari u yimile na vaSasavona na Chavalala.

'Mina Hlongwane a ndzi n'wi tsundzuxa masiku hinkwawo,' ku vula Mukhari. 'Se hi yihi leyi nga humelela tiko hinkwaro ri lo nhwii!'

- 8.9 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga ta hetisa xivulwa lexi landzelaka eka leti longoloxiweke laha hansi: Ku kala maphorisa ya vutlavutlana hi Hlongwane ku n'wi ambarisa leswaku a ta yisiwa exitokisini hileswi ...

- A a a xaveriwe swiambalo leswintshwa.
B a a twa ku hisa kutani a hluvulela swiambalo.
C a a hlanganile nhloko kutani a hluvulela swiambalo. (1)

- 8.10 Kun'wana eka tsalwa leri ku vuriwa leswaku loko Hlongwane a ri karhi a yisiwa evheneni ya maphorisa, vatirhikulobye a va n'wi landzelela va khondlile mavoko eswifuvuni. Xana ku khondla ka vona mavoko swi kombisa yini? (1)
- 8.11 Hikwalaho ka yini leswi Hlongwane a yaka exitokisini ku vuriwa leswaku 'Thayi yona na ku laveka a yi laveki'? (2)
- 8.12 Hi ku vona ka wena, xana Hlongwane tanihi murhangeri entirhweni, a a fanerile ku xanisa Chavalala hindlela leyi a a n'wi xanisa hayona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 8.13 Hlongwane u tshwutele Chavalala hi marha exikandzeni. Loko ngi a ku tshwuteriwe wena a wu ta endla yini? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 8.14 Xana u vona Maria a endlile kahle ku pfumela ku rhumiwa hi Hlongwane ku ya hakelela Chavalala swikweleti swa yena hi cheke ya ntirho ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 9: XITSALWANA****SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

N'waBasani a nga hatlangi a hlamula, u miyerile nkarhinyana. Endzhaku u te: 'kasi loko va ku **mubya wu tsemekile kumbe va ku wa nyekanyeka** a va vuli swona leswaku munhu wa vutlhari a vuya a lulama u tswala vana vo dadavala, va mihupana, miharihari, kumbe va va na lunya, xindzuvu na futa xe'?

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha mutsari a swi koteke hakona ku tsala hungu leri yelanaka na vito ra tsalwa, u kongomisa eka vutomi bya vana va Mufundhisi Tlhomandloti.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Siku rin'wana kuteloko kereke yi huma N'waMdanisi o kombela ku vulavula na mufundhisi. Hiloko a kombela leswaku mufundhisi a fika le kaya ka yena a ta khongelela n'wana wa yena loyi a a kufumela. Mufundhisi u pfumerile.

Madyambu wolawo mufundhisi u sukile endlwini ya yena a ya eka N'waMdanisi, a tamele Bibeke na buku ya tinsimu, a ambele na jazi ra ntima. Loko mufundhisi a fika eka N'waMdanisi a a nga swi langutelangi leswi a nga swi kuma kona. U kumile swakudya swo swekiwa hi malwandla swi vekiwile etafuleni swi tlhela swi funengetiwa hi pesa ro sivela tinhongana ku tshama ehenhla ka swakudya. N'wana wa vanhu a a nga bombangi o kendla hivomu ku pelela hase ka malwandle. Endzhaku ka ku pfuxelana, va tshamile etafuleni va dya swakudya va ri karhi va dya bulu va titsakerile.'

- 10.1 Hi swi tivisa ku yini leswaku N'waMdanisi a a nga vuli ntiyiso loko a vula leswaku n'wana wa yena wa vabya? (1)
- 10.2 Hi ku landza leswi humeleleke ekaya ka N'waMdanisi hi siku leri, xana entiyisweni N'waMdanisi a a n'wi rhambela yini Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti? (2)
- 10.3 Hi xihhi xitsundzuxo lexi u nga xi nyikaka Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti mayelana na ku endzela miti ya swirho swa yena leswaku a nga weli endzingweni wo fana na lowu a weleke eka wona? (2)
- 10.4 Xana Nyiko loko a fika ekaya ka yena a vuya hi le ka N'waMdanisi, u kombele yini eka nsati wa yena? (2)
- 10.5 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona' kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u yile siku rin'we eka N'waMdanisi. (2)
- 10.6 Xana u vona vakulukumba va kereke va endlile kahle loko va hluvurile Nyiko nguvu ya vufundhisi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 10.7 Ku na xikhovolelo loko hi pimanisa swiendlo swa Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti eka siku leri na vito leri a nyikiweke rona ra '**murisi lonene**'. Kombisa xikhovolelo xa kona. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ndyangu wa ka Tlhomandloti na wona a wu ri karhi wu tihanyela hi ndlela ya wona tanihi xirho xa vun'we bya Soweto na Joni.

Madambi na mana wa yena a va sukile endlwini ya vufundhisi bya kereke ya vona va ya tikumela ya vona laha a va hakela mali yo tshama kona. Kasi le ka Tlhomandloti lontsongo swa kona a swo titiva swi ri swoxe – na vona a va susiwile endlwini ya vafundhisi va yisiwa eDiepkloof.

Madambi a a endla hinkwaswo leswi a a swi lava handle ka ku tshova xitshembiso xa tata wa yena. Hinkwaswo leswi a a swi endla a a kota ku swi yimelela hi mukhuva lowo xonga swinene. Nkarhi wolowo a a ri munwi lonkulu wa nkati. A a vula leswaku munhu loyi a nweke nkati a pyopyiwa u hatla a khoma hi vurhongo a etlela; loko a etlele a nga swi koti ku endla swo biha, kumbe swo hamboloka na swidyoho; loyi a nga dyohiki na ku endla swo biha moya wa yena wa kwetsima; loyi moya wa yena wu kwetsimaka u ta ya ematilweni – hikwalaho-ke, munhu loyi a pyopyiweke hi nkati u ta ya ematilweni.'

Hinkwaswo leswi a a swi vula ku komba byento bya miehleketo na vukari bya mianakanyo ya yena.

- 10.8 Xana Tlhomandloti lontsongo ku vuriwa mani? (1)
- 10.9 Hi xihhi xivangelo xo susiwa ka va ka Tlhomandloti etindlwini ta vona? (1)
- 10.10 Hi xihhi xitshembiso lexi Madambi a xi endleke na tata wa yena, lexi a a nga lavi ku xi tshova? (1)
- 10.11 Hi wihi ntlimbo lowu Madambi a nga na wona eka tsalwa leri? (2)
- 10.12 Nyika swilo SWIMBIRHI leswi Madambi a hambaneke na Nyiko hi swona. (2)
- 10.13 Hi xihhi xitsundzuxo lexinene lexi u nga xi nyikaka Madambi eka xiboho lexi a xi tekeke xa ku nwa nkati? (1)
- 10.14 Hi swi vonisa ku yini leswaku Madambi hakunene u rhandza Soluka hi mbilu na moya? (2)
- 10.15 Hi xihhi xikongomelo xa mutsari xa ku hlamusela leswaku loko Soluka na Madambi va huma emasirheni a va khomanile hi mavoko tanihi munhu un'we? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Tsalwa leri ri humesela erivaleni nkoka wo yingisa loko munhu a tsundzuxiwa. Kombisa ndlela leyi mutsari a nga paluxa mhaka leyi hayona etsalweni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: A hi ri ho lwa, e-e! A hi lwi, kambe ho kombisana leswi hi swi vonisaka xiswona leswaku va ka Chanki va ta ku peta nhloko ethyakeni.

MATANATO: Ma nga tsitsingela byalwa bya ka Mayimayi mi tshika leta mina. Ku mi byela ntiyiso mina a ndzi yena wo ta tlhela ndzi vuyela eka vaN'watshwikitshwa wa swibelana mina ...

MAVHAVAZA: Hlamba vunwa Chauke. U ta ya mita marito yalawa u ya vulavulaka.

XIKHOGOLO: Byona vunwa u ta byi hlamba u nga titwangi Muchangana ndziwena.

XILUMUNI: Kokwana Matanato, se ma ri landzula vele ra Muchangana? Muyisa loyi wa ka Nkuna wa Mavutana u tiyisile loko a vula leswaku ma ri landzula vele ra Machangana. Vele ro saseka. Vele ro pfumala nhlokonho.

MATANATO: Ndzi ya kwihi na vavasati va Machangana mina? Ndzi rivalele.

MAVHAVAZA: Hlamba vunwa Chauke.

MATANATO: Ndzi hlamba vunwa kasi vunwa bya hlambiwa?

MAVHAVAZA: Ndzi ri hlamba vunwa Chauke.

MATANATO : U ri ndzi hlamba vunwa? Hi swona, wo ndzi nyika xisibi ndzi byi hlamba vunwa bya kona phela.

- 12.1 N'wangulano lowu wu sukela eka ku kanetana hikwalaho ka ximunhuhatwa xo karhi lexi a xi rhandzana na Matanato. I mani vito ra xona? (1)
- 12.2 Xana ku peta nhloko ethyakeni swi vula yini? (2)
- 12.3 I yini lexi endlaka leswaku Matanato a hlambanya leswaku a nge tlheleli eka vaN'wantshwikitshwa va swibelana? (1)
- 12.4 Eka n'wangulano lowu mavulavulelo ya Mavhavaza yo vuyelela mhaka ya leswaku Matanato a hlamba vunwa ya kombisa yini? (2)
- 12.5 Xana Matanato u byi hlambe njhani vunwa lebyi ku vulavuriwaka hi byona? (2)
- 12.6 Eka ntshaho lowu Xilumuni u bumabumela vuchangana hi mavulavulelo ya yena. A nga va a lava ku kombisa yini hi mavulavulelo lawa? (2)
- 12.7 Hi kwihi ku hambana exikarhi ka vumunhu bya Mavhavaza na bya Matanato? (2)
- 12.8 Eka ntshaho lowu Matanato u tekela vavasati va Machangana ehansi. Xana u nga vula yini hi maendlelo ya yena? Seketela vonelo ra wena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAHAZA: Se le vukweni bya wena va te yini xana?

MATANATO: A va ta ku yini hikuva swi humelerile. Va lo ndzi pfuna ku dya mali vusiku hinkwabyo, ku nwiwa va vuyelelana na maxaka ya vona. Mali se ndzi lo sala na hafu. Leyin'wana va dyile.

MAVHAHAZA: Kona loko u vona vavasati u na nkonyololo wo tiva hi wena n'winyi. Na lexi u xi vabyaka a ndzi tivi ku ri i ncini.

XIKHOGOLO: Tshikani vaMatanato va tidyela swa laha misaveni va ha hanya. Hambileswi va nge yini va ka hina, swiambalo va tekile, tlhandlakambirhi hafu ya mali na yona yi nwiwile. Swilo swa kona onge i ntsheketo.

MAVHAHAZA: Swona a hi ntsheketo i ncini? I ncini hikuva hi sukile swin'we laha hositele a nga hi byeli leswaku yena u ya sala le a hi ya kona. Ku lo sala siku rin'we wena Chauke, loko vo ku kuma kahle na vaRhoda volavo, u ta hlaya hi xin'wexin'we.

- 12.9 A ku lo humelela yini ku kala vanhu lava va vulavula hi ndlela leyi? (1)
- 12.10 Mhaka leyi yi humelele kwihi? (1)
- 12.11 A va ya endla yini eka ndhawu leyi? (1)
- 12.12 I mani vito ra nsati wa Matanato loyi a a n'wi siye ekaya? (1)

- 12.13 I yini lexi a xi endla leswaku Matanato a venga nsati wa yena wa xitekwa? (1)
- 12.14 Vuxaka lebyi a byi ri kona exikarhi ka Matanato na ntombi ya yena, lebyi a va nga byi tivi hi byihi? (1)
- 12.15 Loko mhaka leyi nga humelela Matanato, leyi tekiwaka yi ri ntsheketo hi vanghana va yena, a yi humelele wena, a wu ta endla yini? (2)
- 12.16 Xana u dyondza yini hi vumunhu bya Matanato eka tsalwa leri? (2)
- 12.17 Loko a wu ri Rhoda u tikume u rhandzanile na tatanantsongo wa wena, a wu ta endla yini? (1)
- [25]**

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

KHEGU: (A hleka.) A wu nga swi tivi leswaku swilo swa hela xana? Hatlisa u hi nyizela na hina hi lava ku sala hi pfhaphamisa mafurha hi kota khale ka wena. A wu ku a swi nge heli ke? Hi le misaveni laha. Wu ta byabya nkuku. Hatlisa u huma!

Hi ku pfuniwa hi ntsaho lowu, kombisa hilaha xivutiso lexi nge 'nkhavi wa le mahlweni a wu vavi, ku vava wa le ndzhaku', xi tipaluxaka hakona eka tsalwa leri, u kongomisa eka vutomi bya Boneka.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA: Vafambi ka papa.

XIKWENI: Ahee, murhandziwa.

BONEKA: Mi fambe njhani phela?

XIKWENI: Ndzi fambe kahle, a ka ha ri nkarhi swinene loko ndzi fika.

BONEKA: Se mi swi tirhe njhani?

XIKWENI: Wa ndzi tiva leswaku loko ndzi te xexo ndzi te xexo a ndzi jiki. Loko ndzi fika le ndzo sungula ku bohana onge ndzi nghala loko yi lava ku wonga xiharhi.

BONEKA: Se swi ku yini ka papa ka?

XIKWENI: Ndzi sungula laha ndzi nga kuma va nga ri kona ndzo vhela ndzi va ndzi kume ndlela.

- 14.1 Xikweni a a vuya kwihi ku kala Boneka a n'wi vuyisa? (1)
- 14.2 Xana Xikweni ntirho wa kona u wu tirhise ku yini? (1)
- 14.3 Nyika ntlimbo lowu Xikweni a a ri na wona ku kala a ya tirha ntirho lowu. (2)
- 14.4 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka tsalwa leri? (2)
- 14.5 Hi ku komisa, hlamusela vumunhu bya Boneka endzhaku ka loko a tekanile na Xikweni. Nyika timhaka TINHARHU ntsena. (3)
- 14.6 Eka ntshaho lowu Boneka loko a vula Xikweni u ri papa, kasi kun'wana eka tsalwa leri se u n'wi vula mukhalabya. Xana ku cinca loku a ku vangiwa hi yini? (2)
- 14.7 Hlamula u ku "hi swona" kumbe "a hi swona", kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- Xikweni u tile na kungu ro hlongola vasati va yena hibiakwe. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BODZANI: Mhani, hatlisani hi famba, Khetani hi yaloyi u khomile na xibamu. Namuntlha hi ta fa la! Mina a ndzi swi voni kahle.

KHETANI: (*Hi ku kariha.*) Kasi a wu si famba na magoya ya wena ke? Wa ha yimele yini? A ku na singita leri nga ta humelela. Leswi ndzi nga swi vula ndzi swi vurile a ndza ha jiki. Ndzi ta ku duvula loko u nga fambi.

BONEKA: Mi nga hi duvuli ka buti Khetani. Vananga, tanani hi famba.

- 14.8 Xana swivulavuri leswi swi vulavula swi ri kwihi? (1)
- 14.9 Vuxaka bya Khetani na Boneka hi byihi? (1)
- 14.10 Xana Khetani u nga n'wi tsundzuxa yini hi ku tirihisela ka yena eka Boneka? (2)
- 14.11 Nyika ku yelana loku ku nga kona exikarhi ka swiendlo swa Khetani laha ka ntshaho lowu na swiendlo swa Khegu loko Boneka a ta humelela endlwini ya vona le Namakgale. (2)
- 14.12 Marito ya Bodzani eka ntshaho lowu ya kombisa yini? (2)
- 14.13 Vatsonga va pfumela leswaku rifu ri hlanganisa maxaka, kambe rifu ra Xikweni laha ri hambanisa maxaka. Nyika timhaka TIMBIRHI leti endlaka leswaku ndyangu wa Xikweni wu hambana ematshan'weni yo hlangana. (2)
- 14.14 Hlamusela xivangelo xa ku va Khetani a khomela Boneka na vana va yena xibalesa. (2)

[25]

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: TI LE TILWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona:

CHINGHISA: ... Swi vula leswaku papila leri ri ndzi khomele leswinene. Phela a hi ku nandziha ka swona ku tsundzukiwa hi murhandziwa, ngopfu loyi u n'wi rhandzaka hi mbilu. A hi ku nandziha ku vuriwa nkatanga. E-e, kasi ndzi endla yini ndzi tshika ku ri hlaya kunene ndzi ta phyuphya? Ndza nga ri hlaya kahle. (*A halahala laha khixini a nga kona.*) Futhi laha ndlwini a ku na munhu, lero ndzi to ri hlaya kahle hi ku vulavulela leswaku ndzi ta swi twa kahle.

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha leswi Chingisa a a swi ehleketa mayelana na nuna wa yena, swi nga hambana hakona na leswi a swi ri epapileni leri a a ri khomile.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

ALBERT: Aa, u va pfuna va ri xikambelweni?

XITLHANYI: Ina, papa! Phela ndzi lava ku tiendlela vito lerinene!

ALBERT: Mara ku tiendlela vito hi ndlela yo biha a swi lulamangi.

XITLHANYI: Swo biha loko munhu o kumeka, kambe loko a nga kumeki, *I don't have no problem!*

ALBERT: Hambi u nga kumeki, a swi lulamangi hikuva ripfalo ra wena ri tshama ri ku byela leswaku lexi u xi kume hi ndlela yo hamboloka.

XITLHANYI: Aredzi n'wina ma ha chavaka mapfalo.

ALBERT: Ndzo vula ku swona a swi kahle. Swi endla leswaku ...

XITLHANYI: (*Hi ku hlundzuka.*) U nga ndzi nyangatsi! Hi swo swi mi hundzeletaka mi hola ticinci ta vanghana leswi swa rhumbu! Loko a ndzi nga lo kho, ndzi yima hi milenge ndzi ku phandzela ntirhonyana lowu wa vubalana a wu ta va u ri kwihi namuntlha. Lovha ndziwena!

ALBERT: (*Hi ku hlundzuka.*) Wa nga miyela u nga si ndzi nyangatsa wena mabihani, ndzi ta ku manya sweswi! (*A n'wi xungeta hi mpama.*)

XITLHANYI: U ba mani? Ringeta xikhamuroho ndziwena! U ta huma u nga voni laha ndlwini ya mina.

ALBERT: Yindlu ya mani? I ya mina hikuva hi mina nhloko ya muti lowu!

XITLHANYI: U nga yi aka yaleyi mufotini wo tani! U tiva yini hi vuthicara wena? Se wa dzuvula hi! U sungula na ku ndzi sechasecha na lomu makorhweni manjheni ndza ku vona.

- 16.1 I yini lexi nga endla leswaku ku va na njhekajekisano wa muxaka lowu? (1)
- 16.2 Wu hele njhani njhekajekisano lowu? (2)
- 16.3 Albert u languteka a ri na ku tikeriwa loko ku langutiwa ndlela leyi a angulanaka hayona na nsati wa yena. Ku tikeriwa loku ku vangwiwa hi yini? (2)
- 16.4 Hlamusela vumunhu bya Xitlhanyi. Nyika timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)
- 16.5 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- Switirhisiwa swo tala leswi Xitlhanyi a nga swi tirhisa ku aka yindlu ya yena a a swi kuma hi ndlela leyi faneleke. (2)
- 16.6 Eka ntlangu lowu Xitlhanyi na Albert va pfa va vitanana 'mama' na 'papa' kambe swi tlhela swi nyamalala hi xinkadyana. I yini xi vangaka ku nyamalala loku? (2)
- 16.7 Xana Xitlhanyi u ku dyondzisa yini hi mahanyelo ya yena eka ntlangu lowu? (2)

NTLANGU: YOO, NDZI TIDLELE MINOOO!

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MISERY: (*Hi ku navela.*) Yhi, ka Florah, i ku saseka ka *sitting room* hinkwaswo leswi! Hi nga vona sofa ra kona! Xuu, se masiku lawa wa durha munghana. Haa, sofa ro tani! Ri fanele ri durha ngopfu ne?

FLORENCE: (*Hi ku khola.*) Ha ka Misery, a ro durha ku yini ka! Ro vitana ntsena R24 000,00 hi *cash price*.

MISERY: (*Hi ku hlamala.*) Hii, R24 000,00? Ri durha ngopfu kaa! *I'm sure* u ri xave hi xikweleti hikuva *cash* a wu nge yi koti handle ka loko u khome Lotto!

FLORENCE: (*Hi ku tidya.*) Xikweleti xa le kwihi? Ndzi ri be *cash* va sala va hlamele va le ka Nictus! Xikweleti masiku lawa...

MISERY: Huu, swi ri wa titwa masiku lawa Florence, ne! U ri ba *cash* ku ri ku hala tlhelo *bedroom* ya wena na yona u yi chunile na movha wa *brand new* wu lo mbaa, egaraji! U ri karhi u tirha wexe naswona u ri *mistress* ku fana na mina?

FLORENCE: Vanhu a va fani munghana!

MISERY: Haa, munghana, hi nga fani njhani ku ri ku hi pase swin'we eGiyani College? Haa, xi kona!

- 16.8 Xana n'wangulano lowu wu humelela kwihi? (1)
- 16.9 Kun'wana eka ntlangu lowu ku vulavuriwa hi yunifomo. Xana yunifomo leyi ku vulavuriwaka hi yona i yini? (1)
- 16.10 Loko Misery a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na goza leri a a lava ku ri teka ro tifumisa? (2)
- 16.11 Nyika ku hambana exikarhi ka vumunhu bya Elizabeth na bya Misery. (2)
- 16.12 Kun'wana eka ntlangu lowu Misery u ri: 'Na mina ndzi ta ya kwale ka *Hodova* wa kona a ya ndzi basisela tindlela.' Marito ya Misery yo 'tibasisela tindlela' ya ve xikhovolelo. Kombisa hilaha ya veke xikhovolelo hakona. (2)
- 16.13 Xana u nga vula yini hi swiendlo swa Misery swo ya lava murhi wo dlaya nuna en'angeni, a tlhela a ya khongela ekerekeni leswaku makungu wolawo ya humelela? (2)
- 16.14 I mani un'wana loyi Hadisa a vulaka leswaku u n'wi pfunile eka xiphigo lexi Misery a a yile hi xona. Vula vito rin'we ntsena. (1)
- 16.15 Hi ku vona ka wena, hi swihi leswi Mufundhisi a a fanele ku endla swona loko a twa Misery a khongela hindlela leyi a khongeleke hayona ekerekeni? (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80